

İbn-i Haldûn'un Mukaddime'sinde XIV. Yüzyıl İslâm Dünyasından Kesitler

Some Cross-Sections from The Muslim World of the XIVth Century in the Muqaddimah of Ibn Khaldûn

Nizamettin PARLAK*

Özet

Bir tarihçinin, içinde yaşadığı dönemi ele alması ve şahidi olduğu çağın tarihini yazması önemlidir. Bu anlamda XIV. yüzyılda yaşamış ve *Kitabu'l-İber ve Dîvânü'l-Mubdedei ve'l-Haber* adlı genel bir tarih yazmış olan İbn-i Haldûn, eserin *Mukaddime'sinde*, içinde yaşadığı yüzyılda İslâm dünyasının farklı bölgelerindeki ahval hakkında bir takım bilgiler vermiştir.

Mukaddime'nin, değişik bölümlerinde dağınık hâldeki değerlendirmeler, bu çalışmada Eğitim-öğretim, Sosyal Hayat, Siyasî Hayat, Sanat ve Mimarî genel başlıkları altında toplanarak on dördüncü yüzyılda İslâm dünyasının durumu, çağdaş bir müellifin gözüyle tespit edilmeye çalışılmıştır.

Sonuçta müellifin eğitim-öğretimi bir sanat olarak gördüğü, şehirleşmenin temelinde, ihtiyaçların giderilmesinin yer aldığı, sanat ve mimarinin sadece bir toplumun kendi birikimleriyle değil aynı zamanda başka faktörlerin özellikle de aynı topraklarda yaşamış önceki medeniyetlerin etkisiyle şekillendiği tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcük: İbn-i Haldûn, Mukaddime, XIV. yüzyıl, eğitim-öğretim, sosyal ve siyasî hayat.

Abstract

A historian's taking in account his period he lived or he witnessed is very important. In this sense, Ibn Kaldûn, as an universalist historian having been lived in the XIV. Century, and having written a universal history called *Kitab al-Ibar ve Dîwân al-Mubtadai wa al-Khabar*, has given some certain information in it's *Muqaddimah* about the events done in the different places of Muslim World occurred in his age, the fourteenth century.

We tried to fix up these evaluations about the education and instruction, social life, political life and as well as along with the art and architecture concepts being separated in the diverse parts of his book within the contemporary understanding of scholarship.

At the end we established that the author has seen the instruction as an art, and he considered the fact that the providence of the necessary in the life is the main factor for the establishment of the civil life. The architecture and art has been formed not only its own achievements but also outside influences especially previous civilizations lived before..

Keywords: Ibn Khaldûn, Muqaddimah, XIV. Century, education and instruction, social and political life.

---

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-posta: nizamparlak@yahoo.com.

Giriş

XIV. yüzyılın ortalarına doğru (1332) Tunus'ta doğmuş ve yüzyılın bitiminden birkaç yıl sonra vefat etmiş (1406) olan İbn-i Haldûn'un yaşadığı dönemde Kuzey Afrika'da Merinîler (1196-1465), Hafsîler (1228-1574), Abdülvâdîler (Tilimsan'da, 1239-1554), Bicaye Sultanlığı (1364-1368), doğuda Memlukler (1250-1517) ve Osmanlılar (1299-1922) bulunmaktaydı. İspanya'da ise Hıristiyan Aragon (1035-1833) ve Kastilya Krallıkları (1029-1512) ile Endülüs Emevîlerinin bakiyesi olan Benî Ahmer Devleti (1238-1492) hüküm sürmekteydi. (İbnü'l-Hatib, 2009).

İbn-i Haldun *Mukaddime*'de XIV. yüzyıl İslam dünyasındaki devletler hakkında bilgi verip bunları birbiriyle kıyaslarken özellikle Endülüs, Kuzey Afrika ve "Mısır'daki Türk Devleti" diyerek kastettiği Memlukleri ele almıştır. (İbn-i Haldûn, 1986; I, 415, 431, 441, 609, 611) Müellif, *Mukaddime*'de, Selçuklular ve Osmanlılar'dan birkaç yerde bahsetmiş, oralarda da her hangi bir karşılaştırma yapmamıştır. (İbn-i Haldûn, 1986; I, 174, 395, 441). Anadolu ile ilgili bilgi verdiği yerlerde de "Türkmen" ismini kullanarak bazı malumat aktarmaktadır. (İbn-i Haldûn, 1986; I, 174). Aslında İbn Haldûn'un bu tutumunu yadırgamamak gerekir. Çünkü *Mukaddime*'nin yazımının tamamlanmış olduğu M. 1377'de (İbn-i Haldûn, 2004; I, 894) Osmanlı, yeni teşekkül etmiş bir devletti. Zira Osmanlı Beyliği'nin devletleşmesi I. Murat devrinde yani 1362-1389 tarihleri arasında gerçekleşmiş, (Emecan, 1999; I, 15.) Anadolu'ya hâkimiyeti daha sonra gerçekleştirmişti. İbn Haldûn'la çağdaş olup XIV. yüzyılın ortalarına doğru Anadolu'yu gezmiş olan İbn Batuta da *Seyahatname*'sinde anlatımlarını beylik yapılanmaları üzerinden gerçekleştirmiştir. (Parmaksızoğlu, 1971).

İbn-i Haldûn *Mukaddime*'de farklı konuları ele alırken zaman zaman "لهذا العهد": Bu çağda/Çağımızda' şöyledir..." diyerek yaşadığı dönemle ilgili bilgiler de vermiştir. Bu bilgileri, eserin değişik yerlerinde oldukça dağınık bir şekilde yeri geldikçe serdetmiştir. *Mukaddime*'nin tamamı boyunca sadece üç başlık, doğrudan müellifin çağını ihtiva eden malumat içermektedir. Bunlar: "Çağımız Umranlarında Mevcut Olan İlim Çeşitleri Hakkında" (İbn-i Haldûn, 1986; II, 609), "Çağımızdaki Arap Dilinin Mudar ve Himyer

Dillerinden Farklı ve Bağımsız Olduğu Hakkında” (İbn-i Haldûn, 2004; I, 816) ve son olarak da “Çağımızdaki Bedevî Arapların ve Şehirlilerin Şiirleri Hakkında” (İbn-i Haldûn, 2004, I, 854). başlıklarıdır. Oysa bu üç başlığın dışında eserin değişik yerlerine serpiştirilmiş bilgilerle İbn-i Haldûn, yaşadığı dönemi değerlendirmiş ve karşılaştırmalar yapmıştır. Onun kendi dönemiyle ilgili olayları ve İslâm dünyasının durumunu nasıl algıladığını bu karşılaştırmalardan çıkarmak mümkündür. Bu tespitler önemlidir. Çünkü ona göre: “Tarihçi kendi zamanını, ümanın ahvâlindeki değişikliklerin farkında olarak incelemelidir.” (İbn-i Haldûn, 2004, I, 66). Yani yaşadığı zaman dilimindeki olayları, değişkenlik faktörünü de göz önünde bulundurarak değerlendirmelidir. “Bunu yaparken de önceki tarihçileri sadece usul yönünden örnek almalıdır. Eğer böyle davranılır ve onların döneminin farklı olduğu bilirse daha sağlıklı sonuçlara ulaşılabilir.” (Görgün, 1999).

Bu amaçla İbn-i Haldûn’un kendi dönemiyle ilgili yaptığı tespitler aşağıdaki başlıklar altında değerlendirilmiştir.

1. Eğitim-Öğretim/İlimler (bkz. Ev, 2007).

İbn-i Haldûn’a göre “İlim öğretmek bir sanattır. Çünkü ilim tahsil edip uzmanlaşmak ancak o alanda meleke kazanmakla mümkündür.” (İbn-i Haldûn, 2004, II, 602-603). Önceki dönemlerde İslâm dünyasının değişik bölgelerinde ilim öğretme konusunda önemli merhaleler kat edilmiş ve değişik alanlarda dünya çapında ilim adamları yetiştirilmiştir. Ancak XIV. yüzyılda bu konuda ciddi sorunlar yaşanmaya başlamıştır.

Mağrip’teki ümanın bozulmasıyla oralarda yetişmiş ilim ehlinin sayısı azalmış ve onların öğrenci yetiştirme konusunda neredeyse hiçbir etkileri kalmamıştır. Bu olumsuz tablonun sebeplerinden biri de Mağrib’i besleyen Endülüs’teki Kurtuba, İşbiliye ve Tuleytula gibi ilim merkezlerinin Müslümanların elinden çıkarak harap olmasıdır. Mağrib’in diğer bölgeleri gibi Fas da Kurtuba ve Kayrevan’daki öğretimin ortadan kalkmasından sonra güzel bir öğretim metodundan mahrum kalmış, bunun sonucunda ilimlerde meleke kazanma hususu neredeyse imkânsız hâle gelmiştir. (İbn-i Haldûn, 2004, II, 603).

XIV. yüzyılda Kuzey Afrika’da ve Endülüs’te ilimlerin öğrenilmesinde ve günlük hayata yansımalarında çeşitli sorunlar yaşanmasının bir diğer sebebi de eğitim süreleri ve öğretim metotlarıyla alakalıdır. Mağrib’deki medreselerde eğitim süresi on altı sene olmasına rağmen özellikle öğretim metotlarındaki yanlışlıklar dolayısıyla orada verilen eğitimden beklenen başarı elde edilememiştir. Aynı dönemlerde Tunus’ta ise bu süre beş yıldır ve bu da yetersizdir. (İbn-i Haldûn, 2004, II, 604).

Günümüz Türkiye’inde zorunlu eğitimin on iki yıla çıkarıldığı şu günlerde yukarıdaki değerlendirmelerden istifade edilmesi gerektiği ortadadır. Önemli olan sürenin uzunluğu ya da kısalığı değildir. Önemli olan eğitimin makul bir sürede sistematik bir şekilde verilerek, öğrenciyi hayata hazırlayarak ona gerekli donanımı kazandırmaktır. Önümüzdeki on yılların artık “bilgi/bilim çağı” olacağı ve toplumların “kalkınmış/kalkınmakta olan/geri kalmış” şeklinde değil de “bilgi toplumu olan ve olmayan milletler” diye tasnif edileceği ve “bilenlerin” “bilmeyenler” üzerinde hâkimiyet kuracağı teorileri de göz önünde bulundurulursa konunun önemi daha iyi anlaşılacaktır.

XIV. yüzyılda Benî Ahmer Devleti’ndeki eğitim durumuna gelince, Endülüs’te yüzlerce yıldan beri devam eden gerileme ve çöküşün etkisiyle öğretim faaliyetleri ve ilme verilen önem ortadan kalkmıştır. Endülüslüler sadece Arapça ve edebiyat öğretimine yoğunlaşmış, Fıkıh ilminin içi boşaltılmış, akli ilimlerden eser kalmamıştır. Bunun sebebi ise Endülüs’ün güney kıyılarının dışında kalan bölgelerinin Hıristiyanlar tarafından ele geçirilmesi ve insanların, can derdine düşmüş olmalarıdır. (İbn-i Haldûn, 2004, II, 602-604).

Eğitim alanında XIV. yüzyılda karşımıza çıkan önemli bir sorun da öğretmenlerle ilgilidir. (Ev, 2007, 22). Zira İbn-i Haldûn kendi çağında “doğru ve faydalı öğretim metodunu bilmeyen çok sayıda öğretmene bizzat kendisinin rastladığını” ifade ettikten sonra onların yaptıkları bazı yanlışlıklar hakkında şu bilgileri vermektedir: “Bunlar henüz öğretimin başlangıcında, öğrenciye son derece kapalı ve anlaşılmaz meseleleri getiriyorlar ve öğrencilerin bunları çözmelerini bekliyorlar. Bu uygulamanın gerekli olduğunu ve doğru bir şey yaptıklarını zannediyorlar. Bir takım bilgileri daha öğrenci hazır olmadan veriyorlar, böylece onların akıllarını karıştırıyorlar.” (İbn-i

Haldûn, 2004, II, 784-785). Bu yüzden olsa gerek İbn Haldûn'un yaşadığı dönemde öğretmenlik, geliri az olan dolayısıyla fazla rağbet edilmeyen bir meslek hâline gelmişti. (Ev, 2007, 29). Hem bu sebepten dolayı hem de diğer olumsuzluklar yüzünden bahsi geçen dönemdeki devletler bir süre sonra tarih sahnesinden silinip gitmişlerdir.

Günümüzde de benzer sorunların yaşanıyor olması son derece ilginçtir. Bu sorunları çözen toplumlar, hedeflerine daha kolay ulaşırken, onları yok sayan ya da aşmak için gerekli çabayı sarf etmeyen milletler ise hem gençlerini hem de geleceklerini açık bir tehlike içerisinde atmaktadırlar.

Eğitim öğretim konusunda, uygulanması gereken metotlar hakkında da bilgi veren İbn-i Haldûn, bu alanda İslâm dünyasında farklı metotlar uygulandığını belirterek kendi dönemiyle ilgili şu bilgileri vermektedir: Mağribliler çocuklara başlangıçta Kur'an eğitimi vermekle, yazı yazmayı ve bunlarla ilgili ihtilafları öğretmekle yetinirler. Bunların dışında hadis, fıkıh, şiir gibi alanları ihmal ederler. Onun için çocuklar Kur'an eğitiminde belli bir maharet kazanamaz ve Kur'an eğitiminden, dolayısıyla da genel eğitimden koparlar. Mağriblilerin çocuklara sadece Kur'an eğitimi vermekle yetinmeleri onların dil melekesini kazanamamalarına yol açmaktadır. Buna rağmen onlar Kur'an'ın yazılması ve ezberlenmesi hususunda diğer toplumlardan daha sağlam bir eğitim vermektedirler. (İbn-i Haldûn, 2004, II, 790-791).

Endülüslülerin okuma-yazma eğitiminde gözettikleri husus, bizzat okuma-yazmanın kendisidir. Bunların temeli ve dinin kaynağı Kur'an olduğu için eğitimde de Kur'an'ı esas alırlar. Fakat sadece onu öğretmekle yetinmezler. Onun yanında çocuklara şiir ezberletmeyi, kompozisyon yazmayı, Arap dilinin kurallarını ve güzel yazı yazma eğitimini de verirler. Endülüslülerin, çocukların eğitiminde bu tür çeşitliliğe yer vermeleri onların, Arap dilini herkesten daha iyi öğrenmelerini ve meleke kazanmalarını sağlamaktadır. Ancak onlar da diğer dinî ilimlerde yetersiz kalmaktadırlar. Çünkü onlar bu ilimlerin temeli olan Kur'an ve hadis öğretiminden uzaktırlar. Afrikalılar ise çocukların eğitiminde genellikle Kur'an ve hadis eğitimini karışık olarak verirler. Bunların yanı sıra Kur'an'ın

okunuşundaki farklı rivayetleri, ilimlerin temel kurallarını öğretir, yazıya da önem verirler. Onların Kur'an öğretim metotları ana hatlarıyla Endülüslülerin metotlarına yakındır. Çünkü Afrikalıların eğitim sistemleri, Hıristiyanların Endülüs'ün doğusuna hâkim olmaları yüzünden oradan Afrika'ya geçen üstatlara dayanmaktadır. (İbn-i Haldûn, 2004, II, 790-791).

Doğu'daki durum hakkında ise İbn Haldûn, duyduklarına dayalı olarak bazı bilgiler vermektedir. Ona göre Doğudaki Müslümanlar, eğitim konularını karışık olarak öğretmekteymiş. Öğrencilere gençlik döneminde Kur'an, ilmî eserler ve kurallar öğretiliyormuş. Yazı sanatı başlıbaşına bir branş kabul edildiğinden dolayı bu süreçte öğrencilere yazı öğretilmiyormuş. Bu yüzden doğal olarak onların yazı yazma kabiliyetleri gelişmiyormuş. Öğrencilerin bahsi geçen eğitimi aldıktan sonra yazı ile ilgili olarak özel dersler alması gerekiyormuş. (İbn-i Haldûn, 2004, II, 790-792).

XIV. yüzyıl Mısır'ındaki Türk devletinde (Mamluklar'de) durum daha parlak bir özellik arz etmektedir.

Mısır ve Kahire eski medeniyet merkezleri olduğu için buraların halkı ilim ve sanatta meleke kazanmış, bahsi geçen hususlar bu topraklarda kökleşmiştir. Aynı dönemde Türk devletlerinde yaşayan devlet ricali ise iki sebepten dolayı bolca hayır ve hasenat yapıp çok sayıda mektep, medrese, zaviye ve imarathaneler kurmuşlardı. Böyle davranmalarının sebeplerinden biri hayır işleri yaparak ecir ve sevap elde etme arzularıydı. Fakat bunun yanı sıra bazen bundan daha öncelikli bir sebep yüzünden böyle davrandıkları da İbn-i Haldûn tarafından ortaya konulmuştur. Bu ikinci sebep, devlet ricalinin sultanın gözünden düştüklerinde mal varlıklarına el konulacağı ve çoluk çocuklarına bir şey kalmayacağı korkusuydu. Dolayısıyla onlar kurdukları hayır kurumlarının varlığını devam ettirmesini sağlamak amacıyla gelir getiren mülklerinin gelirlerini yeni kurdukları kurumlara vakfediyorlardı. Ancak vakfiyelerinde "mülklerinden elde edilen gelirlerin bir kısmının kendi çocuklarına verilmesini şart koşuyorlardı. (İbn-i Haldûn, 2004, II, 607-608).

XIV. yüzyılda tarih sahnesindeki yerini almaya başladığı hâlde İbn Haldûn'un değinmediği Osmanlılarda da bu tür kurumlara rastlanmaktadır. Nitekim Orhan Gazi tarafından 1331 yılında İznik'te

ilk Osmanlı medresesi kurulmuş, başına da Dâvûd-ı Kayseri (Ö.1350) getirilmiştir. (Sarioğlu, 1999, VIII, 219).

Yukarıdaki bilgilerin ardından “Çağımızda, Ümrandaki Mevcut İlim Çeşitleri Hakkında” (İbn-i Haldûn, 2001, I, 549-551; 2004, II, 609). diye başlık açan İbn-i Haldûn, ilimleri: “tabiî ilimler” ve “naklî ilimler” diye iki grupta toplamaktadır. Naklî ilimlerden lügat ilmi, nahiv ilmi, beyan (belagat) ilmi ve edebiyat ilmi gibi bir kısmını saydıktan sonra naklî ilimlerin hepsinin İslâm ümmetine mahsus ilimler olduğunu vurgulamakta ve sözü yaşadığı döneme (XIV. yüzyıla) getirerek bölümü şu şekilde sonlandırmaktadır: “Çağımızda... ümranın gerilemesi, ilim ve öğretim silsilesinin kesintiye uğramasından dolayı, Mağrip’teki ilim pazarı kesata uğramıştır. ... Doğuda ise medeniliğin kökleşmiş... olması ve ilim talebelerine destek veren vakıfların varlığı sebebiyle, ilmin revaçta olduğunu ve öğretimin kesintisiz olarak devam ettiğini sanıyorum.” (İbn-i Haldûn, 2004, II, 607-608, 610-611).

1.1. Arapçanın Öğretilmesi ve Şiir

Endülüs’te XIV. yüzyılda, önceki dönemler kadar olmasa da dil, edebiyat ve şiir alanında dikkat çeken insanlar yetişmiştir. Bunların en önemlileri İbn-i Âcurrûm (ö. 1323), Ebu Hayyan (ö. 1344). (Onun Türk dili ile ilgili kitapları için bkz. Makkarî, 1998, III, 157; Arap dili ile ilgili görüşleri için bkz. Parlak, 1998). İbnü’l-Fehhar (ö. 1353), Lisanuddin İbnü’l-Hatib (ö. 1374) ve onun öğrencisi İbn-i Zümrek (ö. 1395) (Hımsî, 1985) ile Vâdiâş’lı Muhammed b. Abdülazîm’i zikretmek gerekir. (İbn-i Haldûn, 2004, II, 855,875,882; Makkarî, 1939; 1998, Parlak, 2012). Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda Endülüs şiirinin dört safhasından bahsedilir. Bu aşamalardan dördüncüsü olan Yenilik Dönemi, XIV. yüzyılı da içine almaktadır. (Toprak, 1988.)

İbn-i Haldûn, *Mukaddime*’de farklı yerlerde Arap dili ve edebiyatıyla ve şiirle ilgili çeşitli değerlendirmeler yapmaktadır. Özellikle şehirlerde, orayı kim kurmuşsa ve kimler o şehre hâkimse onların dilinin revaçta olduğunu, bundan dolayı XIV. yüzyılda doğu ve batıdaki bütün İslâm şehirlerinde Arapçanın konuşulduğunu, bunun da İslamiyet’in diğer milletlere galip gelmesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Bu arada Mudar Arapçasının birçok özelliğini kaybederek bozulduğuna da dikkat çekmektedir. Buna sebep olarak da Doğuda Deylemlerin, onlardan sonra da Selçukluların, Mağrip’te ise

Zenâtelere ve Berberîlere gibi Arap olmayan halkların, üstünlüğü ele geçirip bütün İslâm topraklarına hâkim olmalarını göstermektedir. (İbn-i Haldûn, 2004, II, 517-518, 823).

İbn-i Haldûn, yukarıdaki değerlendirmelerden sonra *Mukaddime*'nin başka bir bölümünde kendi döneminin Arapçasıyla ilgili tespitlerini şöyle özetleyebiliriz: XIV. yüzyılda kullanılmakta olan Arapça, Mudar dilinin özelliklerine benzerlik göstermektedir. Çünkü Araplar, maksatları ifade ederken Arap dilinin sanat üsluplarından belagatı fazlaca kullanırlar, konuşmalarında nesrin yanı sıra şiirden de çokça faydalanırlar. Câhiliye döneminden beri devam edegelen, törenlerde ve toplantılarda belagatle konuşma yapma geleneği, etkili şiirler söyleyerek halkı coşturma adetleri XIV. yüzyılda da devam ediyordu. "...Arapların dillerinde görülen özelliklerden biri de kâf harfini söyleyiş tarzlarıdır. Onlar kâf harfini, Arapça dil kitaplarında yazılan ve şehirlerin söylediği şekilden daha farklı telaffuz ederler... Ancak çağımızdaki bedevî Arapların kâf harfini telaffuz şekilleri, önceki Arapların telaffuz şekliyle aynıdır." (İbn-i Haldûn, 2004, II, 817-820).

Şiire gelince, müellif bu konuda da "Çağımızda (Bedevî) Arapların ve Şehirlerin Şiirleri Hakkında" başlığını taşıyan özel bir bölüm açmış ve şu değerlendirmeleri yapmıştır: "Çağımızda acemleşen Araplar, eskilerin kullandıkları aruz ölçülerinin tamamıyla ve övgü, mersiye, hiciv gibi şiir türlerinin hepsiyle uzun kasideler söylemektedirler." (İbn-i Haldûn, 2004, II, 855).

İbn-i Haldûn bu tespiti yaptıktan sonra resmî hitaplarda sözün tamamen serbest olarak söylenmesinin daha makbul olduğunu ve ancak istisnâî durumlarda seci yapılabileceğini ifade eder. Resmî hitapların, şiirsel üslupların kullanıldığı bir nesirle icra edilmesini ise doğru bulmaz. Ardından da içinde yaşadığı yüzyılda kâtiplerin, az önce tavsif edilen ve yadırganan tarzda hitap şeklini kullanmalarının sebeplerini de açıkça ortaya koyar. Ona göre XIV. yüzyılda yaşayan kâtipler üstlendikleri bu görevi yerine getirme konusunda ciddi bir yetersizlik içindelerdi. Duruma uygun edebî incelikleri bilmiyorlardı, Dolayısıyla içinde buldukları bu acziyeti aşmak ve eksikliklerini kapatmak için kelimelerinde yoğun bir şekilde sanat kullanıp seci yapıyorlardı. XIV. yüzyılda doğudaki kâtipler ve şairler çoğunlukla bu şekilde davranıyorlardı. Ancak cinas yapmaya çalışırken i'rabı hiç

sayıyor, kelimelerin ve cümlelerin yapılarını bozuyorlardı. (İbn-i Haldûn, 2004, II, 833).

1.2. Hadis İlmî ve Rivayeti

Başlangıçta İslâm'ın, nakle dayandığını, selevin bu yüzden hadisleri toplama işine önem verdiğini belirten İbn-i Haldûn, geliştirilen son derece hassas kriterlerle hadis alanında önemli eserler tedvin edildiğine dikkat çekmektedir. Ancak kendisinin de yaşadığı XIV. yüzyılda durumun farklılaştığını, artık bu dönemde hadis peşinde koşulması ve öncekilerin gözden kaçırdığı hususların irdelenmesi gayretlerinin son bulduğunu ifade etmektedir. Buna sebep olarak da selevin bu konuda yaptıkları çalışmaların çok üst düzeyde gerçekleşmiş olmasını ve sonrakilerin artık bu alanda yeni bir şeylere ulaşma ihtimallerinin kalmadığını düşünmelerini göstermektedir. Bundan dolayı XIV. yüzyılda hadis çalışmaları daha ziyade temel hadis kitaplarının musannıflarından rivayet edildiği şekliyle kayıt altına alınıp alınmadığına, bunların senetlerinin, musannıflarına dayanıp dayanmadığının incelenmesine ve bütün bu hususların hadis ilminde belirtilen şartlara uyup uymadığının araştırılmasına yönelmiştir. (İbn-i Haldûn, 2004, II, 618-619).

Hadis ilmi konusunda yaşadığı çağdaki durumu bu şekilde özetleyen İbn-i Haldûn, konunun devamında yine kendi dönemiyle ilgili olarak hadislerin derecelerinin yani sahih, hasen, zayıf ya da ma'lûl olup olmadıklarının ortaya çıktığını belirtmektedir. Yine o, hadis imamlarının ve otoritelerinin bu hadisleri ayrı ayrı ortaya koyduğunu ve tariflerini yaptığını dolayısıyla daha önce sahih olduğu kabul edilmemiş bir hadisin, sahih kabul edilmesi imkânının kalmadığını ifade etmektedir. (İbn-i Haldûn, 2004, II, 620).

İbn-i Haldûn, kendi döneminde yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı Mağrib'de Hadis ilmine rağbetin azaldığını ancak doğuda umranın devam etmesinden dolayı oralarda bu ilmine önem verilmeye devam edildiğini tahmin etmektedir. (Köktaş, 2003). Fakat hadislerin sahihliği konusunda verdiği hükmün ne kadar isabetli olduğu özellikle hadis uzmanlarınca incelenmeye değer bir konudur.

Günümüzde insanların hadislere kuşkuyla yaklaşmaları, İslam'ın anlaşılmasında ve günlük yaşama uyarlanmasında önemli sorunlara yol açmıştır. Ancak özellikle araştırmacıların sahih hadis

kaynaklarıyla yeniden buluşmaya başlaması ve önceki dönemlerde hadis kaynaklarının tedvininde harcanan büyük emeklerin ve uygulanan metodolojinin dikkate alınmasının da önemli bir gelişme olduğunu ifade etmek gerekir.

1.3. Fıkıh ilmi/Usûlü ve Mezhepler

Fıkıh ilmini, “farz, haram, mendup, mekruh ve mübah gibi mükelleflerin filleri hakkında Allah’ın hükümlerinin bilinmesidir” diye tarif eden İbn-i Haldûn, ilk dönemlerde bu konuda Müslümanların yegâne müracaat merciinin Hz. Peygamber, onun ardından da ilim ehli sahabe olduğunu, sonraki dönemlerde de mezheplerin ortaya çıktığını ifade etmiştir. Endülüs’ e gelince gerek fetih esnasında gerekse fetihten sonra bu topraklara yerleşenlerin önemli bir kısmı Suriye kökenliydi. Suriye bölgesinde İmam Evzâî’nin görüşleri yaygın olduğundan dolayı Endülüs’te de onun mensupları hâkim oldu. Ancak mezhep kurucularının dünyadan ayrılması, takipçilerinin dağılıp kaybolmasına ve mezhebin ortadan kalkmasına yol açmıştır. Bunun en bariz örneği Zâhirî mezhebidir. Artık onların görüşleri sadece kitaplarda yer almaktadır. (İbn-i Haldûn, 2004, II, 622-625; Özdemir, 1997, II, 25).

XIV. yüzyıla gelindiğinde durum şöyledir: Bahsi geçen çağda bilinen dört mezhebin dışında içtihad yaparak kendi görüşlerini ortaya koyanlar, rağbet görmedikleri gibi rahatlıkla reddediliyorlardı. “Müslümanlar (günümüzde yaygın) dört mezhebi taklit eder olmuşlardı. Ancak Ahmed b. Hanbel’in mensupları azdı. Bu mezhebin mensupları daha ziyade Şam, Bağdat ve civarında bulunuyorlardı. Bağdat’ta sayıları oldukça fazlaydı. Hatta bazen Şiilerle birbirlerine girer ve bu yüzden büyük fitneler çıkardı.” (İbn-i Haldûn, 2004, II, 626).

Yine XIV. asırda Hanefî mezhebi çoğunlukla Irak, Çin, Hind, Mâverâünnehir ve acem ülkelerinde yaygındı. Hanefiliğin merkezi Irak ve Bağdat idi. Buralarda Abbasîler hüküm sürmekte olduğundan dolayı Ebû Hanife’nin öğrencileri Abbasî halifeleri ile sıkı bir ilişki içerisindeydiler. Bunun sonucunda olumlu bir takım gelişmeler ortaya çıkmıştır. Zira bu sağlam ilişki ve iyi münasebetler çok sayıda değerli eserin telif edilmesine zemin hazırlamıştır. Hatta diğer mezhep mensuplarıyla özellikle de Şafîîlerle bilimsel tartışmalar yapılmış, mezhepler arasında tartışmalara yol açan görüş farklılıkları

derinlemesine araştırılmak suretiyle önemli bir birikim sağlanmıştır. Aynı yüzyılda Mısır'lılar ise çoğunlukla İmam Şafî'nin mezhebine mensup idiler. Irak, Horasan ve Mâverâünnehir'de de Hanefilerin yanı sıra bu mezhebe intisap etmiş çok sayıda insan vardı. Aynı bölgeleri paylaşan farklı mezhep mensuplarının kaçınılmaz olarak bir birbirleriyle yaptıkları ilmî tartışmalar hilafiyat kitaplarının tedvinine yol açmıştır. Fakat bu bölgelerde yaşanan savaşlar ve istilalar yüzünden bütün bu müdevvenat yok olup gitmiştir. (İbn-i Haldûn, 2004, II, 626).

İmam Malik'in mezhebi ise Mağrib ve Endülüs'te yaygındı. (İbnü'l-Hatib, 1973, I, 134). "Çünkü Endülüs ve Mağriplilerin ilim yolculukları genelde Hicaz bölgesine oluyordu ve o sıralarda ilim merkezi Medine'ydi. ... Endülüslü ve Mağripliler ilmi ... Medine ulemasından almışlardı. Dolayısıyla hocaları İmam-ı Mâlik olmuş oldu. İmamın Irak ve Mısır'daki öğrencilerinin sayısı azdır." (İbn-i Haldûn, 2004, II, 626-627).

XIV. yüzyılın başlarında kurulma aşamasında olan Osmanlı devletinde ise kendilerinden önceki Selçuklularda olduğu gibi hâkim mezhep Hanefilik idi. Eğitim ve yargıda Hanefiliğin etkisi açıkça görülmekte idi. Zira müderrisler ve kadılar bu mezhep mensuplarından atanmaktaydı. (Lekesiz, 1999, 81). Aynı yüzyılın ortalarına doğru Anadolu'yu gezen İbn Batuta da (ö. 1369) halkın, Hanefî mezhebine mensup olduğunu ve aralarında kaderiye, rafizî, mutezilî, haricî, ya da bidat ehli unsurların bulunmadığını ifade etmektedir. (Parmaksızoğlu, 1971, 4).

Fıkıh usulü ise Müslümanlar arasında sonradan ortaya çıkmış ilim dallarından biridir. Bu alanda ilk eser, İmam Şafî tarafından te'lif edilmiş olan *er-Risâle*'dir. Daha sonraki dönemlerde Hanefî fakihlerinden başta Ebû Zeyd Debûsî olmak üzere diğer fakihler de fıkıh usulü konusunda çeşitli eserler telif etmişlerdir. "İbn-i Saâtî, farklı metotlarla yazılmış olan *el-İhkâm* ile Pezdevî'nin kitabını birleştirerek vücuda getirdiği eserini *el-Bidâye* diye isimlendirmiştir. XIV. yüzyılın önde gelen âlimlerinin elinde temel kaynak olan bu esere pek çok acem âlimi tarafından şerhler yazılmıştır." (İbn-i Haldûn, 2001, I, 563-566-573; 2004, 634-636).

1.4. Kelam İlmi

Kelam ilmini “aklî delillerle inanç esaslarının savunulmasını ve bu konularda selefin yolundan sapan bidatçıların iddialarına cevap vermeyi kapsayan bir ilim” olarak niteleyen İbn-i Haldûn, kendi dönemindeki öğrencilerin bu ilmi öğrenmelerine gerek kalmadığını şöyle açıklamaktadır:

Çağımızda ilim talebesi için kelam ilmini öğrenmek zarurî değildir. Çünkü (inanç esaslarını bulandırmaya çalışan) kâfirlerin ve bidatçıların etkisi kalmamıştır. Bu yüzden ehl-i sünnet imamlarının yazmış olduğu eserler bizim için yeterlidir. Zaten onlar, inanç esaslarını bidatçılara karşı savunmak için aklî delillere ihtiyaç duymuşlardır. Ancak yine de kelam ilmi bazı insanlar ve ilim talebeleri için faydalıdır. Çünkü ehl-i sünnet inancını taşıyan birinin, sahip olduğu inanç esaslarını ispat eden aklî delilleri bilmemesi hoş değildir. (İbn-i Haldûn, 2001, I, 580, 591; 2004, 638, 647-648).

İbn Haldun, yaşadığı dönem için Kelam ilminin öğrenilmesini zaruri görmese de özellikle Kelam ilmi ile ilgili olarak yaptığı tenkitlerin bu ilmin geleceğine ışık tuttuğuna dair değerlendirmeler yapılmıştır. (Hacıbekiroğlu, 2008, 10).

Her ne kadar kendi dönemindeki İslâm karşıtlarının Müslümanlar üzerindeki etkileri azalmışsa da ileriki dönemlerde yeniden Müslümanların inanç esaslarına hatta mevcudiyetlerine yönelik etkili faaliyetlerin olabileceğini düşünerek İbn-i Haldûn’un burada daha farklı değerlendirmeler yapması beklenirdi. Nitekim kendisinden sonra daha yüz yıl geçmeden Endülüs’ün bakiyesi olan Ben-i Ahmer coğrafyasında yaşananlar bu konuda İbn-i Haldûn’un pek de haklı olmadığını göstermektedir.

1.5. Tasavvuf

İbn-i Haldûn’a göre tasavvuf, aslında sahabe, tabiin ve ondan sonra gelenlerin takip ettikleri bir yol olup sistematik bir ilim olarak sonraki dönemlerde şekillenmiştir. Tasavvufu bu şekilde sonradan ortaya çıkmış bir ilim diye niteleyen İbn-i Haldûn, tasavvuf kelimesinin kökeni, hâl-idrak, keşf-keramet, seyr-sülûk konularına açıklamalar getirmiş ardından da tasavvuf ilminin geçirdiği safhalar ve mutasavvıfların bazı görüşleri hakkında bilgiler vermiştir. Fakat *Mukaddime*’nin genelinde takip ettiği metodun biraz dışına çıkarak bu

konuda Endülüs'teki durum hakkında son derece kısıtlı bilgiler vermiştir. Hâlbuki diğer hususlarda bilgi verirken o konuyla ilgili Endülüs'ün genelindeki durumu özetledikten sonra yaşadığı dönemle ilgili de bazı malumat aktarmakta, o sırada diğer Müslüman ülkelerdeki vaziyeti de ana hatlarıyla özetlemekteydi.

Tasavvuf konusunda ağırlıklı olarak görüşler üzerinden hareket ederek bir değerlendirme yapmış, ardından da sadece tek bir mutasavvıfla ilgili bazı bilgiler vermiştir. O da Ebu Mehdi İsa b. ez-Zeyyad'dır. Çağdaşı ve aynı zamanda hocası olan ez-Zeyyad'ı Endülüs evliyasının büyüğü ve arif bir zat olarak değerlendirmiştir. (İbn-i Haldûn, 2004, II, 669-681). Hâlbuki aynı dönemde Beni Ahmer'de tasavvuf, Endülüslülerin hayatına daha fazla nüfuz etmeye başlamış ve XIV. yüzyılda bu alanda önemli isimler yaşamıştı. Ebu Abdullah es-Sahilî (ö. 1334), Ebu Ahmed Cafer b. Sîd (ö. 1364), İbn-i Abbad er-Rundî (ö. 1389) bunlardan sadece bir kaçıdır. (Özdemir, 1997, III, 50-51).

1.6. Aklî İlimler ve Felsefe

İbn-i Haldûn, aklî ilimleri bütün insanlığın ortak bir değeri olarak kabul etmektedir. 'Felsefe ve hikmet ilimleri' diye isimlendirilen bu ilimlere, İslâm dininin yayılmasının ardından Müslümanlar büyük önem vermiş ve önemli merhaleler kat etmişlerdir. Fakat bir süre sonra bu ilimlerde gerileme yaşanmıştır. Mağrib'in özellikle de Endülüs'ün yaşadığı feci çöküşle bağılı olarak diğer ilimler gibi aklî ilimler de kaybolup gitmiştir. Sadece ehl-i sünnetin kontrolünde bazı kimseler bireysel olarak bu alandaki çalışmaları devam ettirmişlerdir."

İbn-i Haldûn bu değerlendirmenin ardından doğudaki durum hakkında bilgi vererek orada özellikle de acem Irak'ı ve Mâverâünnehir'de bu ilimlerin canlılığını korumaya devam ettiğini belirtmektedir. Batı İslam dünyasında yaşanan çöküşle rağmen doğuda aklî ilimlere ilginin devam etmesini orada Ümranın çokluğu ve medeniliğin iyice yerleşip sağlamlaşmış olmasından kaynaklandığını dolayısıyla bölge halkının, aklî ve naklî ilimlerde oldukça ileri seviyede bulunduğunu kaydetmektedir. Ardından da İslam dünyasındaki durumu şu şekilde özetlemektedir: "Yine bize gelen haberler, (asrımızda) Roma toprakları ve kuzeydeki Frenk ülkelerinde felsefî ilimlerin revaçta olduğunu, bu ilimlerin oralarda yeniden

canlandığını, çok sayıda öğretim halkalarının oluşturulduğunu, bunlarla ilgili eserler yazıldığını ve bu ilimlere yönelen öğrencilerin sayısının çok olduğunu gösteriyor. (İbn-i Haldûn, 2001, I, 629-633; 2004, II, 686-689).

1.7. Tıp

Tıp ilmini “tabii bilim dallarından bir sanat” olarak kabul eden İbn-i Haldûn, bu alanın öncülerinden olup Hz. İsa döneminde yaşamış olan Calinus’u zikretmiş ardından da İslâm dünyasından Razî, İbn-i Sina ve İbn Zühr gibi büyük tıpçılardan bahsetmiştir. XIV. yüzyıla gelince, diğer alanlarda olduğu gibi tıp alanında da ciddi sorunlar yaşandığını vurgulamıştır. Bu durumu da şu cümleyle özetlemiştir: “Çağımız İslâm şehirlerinde bu ilim dalı, umranın duraklamasına ve gerilemesine bağlı olarak sanki gerilemiş gibidir. Çünkü ... bu ilim dalı da medeniliğin ve refahın gerektirdiği sanatlardan biridir.” (İbn-i Haldûn, 2001, I, 650-651; 2004, II, 707).

Yukarıda metin içerisinde geçen “Bu ilim dalı umranın duraklamasına ve gerilemesine bağlı olarak sanki gerilemiş gibidir” cümlesi, *Mukaddime*’nin tercümelerinde farklı şekillerde ifade edilmiştir. Doğru olan, burada kaydedildiği şekildedir. (Tercüme farklılıkları için bkz. İbn Haldûn, 1967, 647; 1984, 493; 1986, II, 602; 1988, II, 1171).

İbn-i Haldûn, bu değerlendirmeyi yaparken İslam dünyasının tıp alanında daha önce ulaştığı zirveyle kıyaslayarak XIV. yüzyıldaki seviyeden yakınmaktadır. Ancak kendi dönemiyle ilgili olarak gözden kaçırdığı bir hususu burada zikretmek gerekir. İbn-i Haldûn’un da hayatta olduğu bir sırada 1348 yılında Akdeniz ülkelerini dolayısıyla Endülüs’ü de içine alan ve yaklaşık dört-beş yıl süren büyük bir veba salgını yaşandı. O sırada Avrupa, olayı anlamakta ve izah etmekte ciddi sıkıntılar çekerken Beni Ahmer devletinin veziri, şairi ve aynı zamanda önemli bir tarihçisi olan ve İbn-i Haldûn tarafından da yakinen tanınan Lisanüddin İbnü’l-Hatib (ö. 1374), tıp konusunda *Mukni ‘atü’s-sâil ‘ani’l-marazi’l-hâil* adıyla bir kitap te’lif etmiştir. Sarton, bu eserin bu alanda yazılmış ilk risalelerden biri olduğunu vurgulamaktadır. (Sarton, 1975, 1763) İbnü’l-Hatib, eserinde o güne kadar tıp literatüründe telaffuz edilmeyen “bulaşıcılık” faktörüne ve hastalığın bu şekilde yayıldığına dikkat çekmiştir. Konuyu dikkatle inceleyen Sigrid Hunke, Batı

dünyasından çok farklı bir düşünce yapısına sahip olarak gördüğü ve Arap dünyasının önemli bir zekâsı olarak nitelediği Gırnâtalı İbnü'l-Hatib'in, veba salgınını akl-i selimle değerlendirdiğini, insanların dikkatlerini, gökyüzünden yeryüzüne çekerek bu hastalığın bulaşma yoluyla yayıldığını ilk defa onun ortaya koyduğunu büyük bir hayranlıkla ifade etmiştir. Çünkü bu büyük salgın karşısında özellikle Batı dünyası aşırı bir korkuya kapılmıştı ve olayı batıl inanışlarla ve hurafelerle açıklamaya çalışıyordu. Buna mukabil İbnü'l-Hatib, "...korkuya kapılmış beşeriyetin bakışını semadan arza, en evvel akla gelen, en lüzumlu tedbirlere çevirir. Gırnâta Sultanının veziri İbnü'l-Hatib, kaleme aldığı inceden inceye düşünülmüş gayet vazih ve mantikî kitabında hastalığı epidemiyeye, hasta ve onun eşyalarıyla temastan mütevellit enfeksiyona istinat ettirir. (Hunke, ty, 191, 192, 242). Lisanüddin İbnü'l-Hatib'in vebanın bulaşıcı olduğuna dair açıklaması, XIV. yüzyıl tıp dünyasına son derece önemli bir katkı olarak kabul edilmiştir. (Özdemir, 1997, III, 70).

Diğer taraftan yine İbn-i Haldûn'un yaşadığı yüzyılda Türk dünyasında da önemli tıp bilginleri bulunmaktadır. İbn-i Haldûn'un muhtemelen bunlar hakkında malumatı olmadığı için onlarla ilgili her hangi bir bilgi verememiştir. Hacı Paşa (Celaleddin Hızır 1380'de hayatta), İshak b. Murad (1389'da hayatta), Ahmedî, (ö.1397), Sinan Şeyhî (XIV. yy) o dönemki tıp bilginlerinden bazılarıdır. (Osman, 1991, 175, 176, 181, 186).

1.8. Sihir (Büyü) ve Tılsım İlimleri

İbn Haldûn sihir ve tılsım için 'ilim' ibaresini kullanmış ve Cabir b. Hayyân'ı "İslâm ümmetindeki sihirbazların büyüğü" diye nitelemiştir. (İbn-i Haldûn, 2004, II, 712). Daha sonra da yaşadığı dönemde şahit olduğu bazı sihirli olayları aktarmış ardından da Hindistan, Sudan ve Türk bölgeleriyle ilgili olarak duyduğu bazı ilginç olayları nakletmiştir. Mesela Hindistan'daki bir sihirbazın bir insana sihir yaptığında, adamın sanki ölmüş gibi yere düştüğünü hatta göğsünü yarıp baktıklarında adamın kalbinin yerinde olmadığını gördüklerini anlatmaktadır. Yine aynı sihirbazın bir nara sihir yaparak içindeki tanelerini ortadan kaldırdığını da duyduğunu aktarmış ama bu hususlarla ilgili her hangi bir tenkit ya da yorum yapmamıştır. Yukarıdaki bilgilerin akabinde yine XIV. yüzyılda vuku bulduğu iddia edilen çok daha ilginç bir hadiseyi de şu sözleriyle aktarmaktadır:

“...Aynı şekilde (sihirbazların) Sudan ve Türk bölgelerinde de bulutlara sihir yapıp belirli bir toprağa yağmur bırakmasını sağladıklarını duyuyoruz. (İbn-i Haldûn, 2004, II, 715).

XXI. yüzyılda yağmur bombalarıyla istenilen topraklara yağmurun yağmasının sağlanması düşünüldüğünde XIV. yüzyıldaki insanların böyle bir faaliyeti hangi bilgiyle gerçekleştirdikleri oldukça merak uyandırmaktadır.

“Birbirini seven harfler” ile yapılan ilginç tılsımlar gördüğünü ifade eden İbn-i Haldûn, aynı şekilde Mağrib’de kendileriyle karşılaştığı ve fiillerine bizzat şahit olduğu ‘baâcîn’ (karın yaranlar) denilen bir gruptan ve onların yaptıklarından da bahsetmektedir. Bunların (Karın yaranların) işaret ettikleri elbise veya deriler parçalanmakta, koyunların karınlarına işaret ettiklerinde hayvanların bağırsakları yere dökülmekteymiş. İdarecilerden korktukları için bu işleri gizlice yapan bu sihirbazlardan bir grupla karşılaştığını ve onların yaptıklarını bizzat gördüğünü anlatan İbn-i Haldûn daha sonra şu ilginç bilgileri vermektedir:

Bana, bu tür şeyleri yapabilmek için küfrü gerektiren özel dualarla riyazet yaptıklarını, cinlerin ve yıldızların ruhaniyetlerine yönelerek Allah’a şirk koştuklarını haber verdiler. Buna ilişkin bilgiler ‘el-Hinzîriye’ (domuzluk) adını verdikleri bir sayfada yazılıymış ve oradan çalışıyorlarmış... Yaptıkları şeyin bizzat kendisi ise açık ve mevcuttur. Bu tür şeylerden birçoğuna bizzat gözlerimle şahit oldum. Dolayısıyla bu tür şeylerin mevcut olduğu hususunda her hangi bir şüphe yoktur. (İbn-i Haldûn, 2001, I, 655-664; 2004, II, 714-716).

İbn-i Haldûn burada isabetli bir değerlendirme yapmamıştır. Zira bir şeyin gözle görülmesi onun mutlak olarak gerçekleşmiş olduğu anlamına gelmez. Çünkü sihirbazlar bir takım faaliyetlerini algı yanılgıları ve göz boyama teknikleri üzerine kurmaktadırlar. Hâl böyle olunca İbn-i Haldûn’un “bizzat gözlerimle gördüm” dediği olayların bir yanılgı olabileceği ihtimalini de göz önünde bulundurması gerekirdi.

2. Sosyal Hayat

İnsanlar, varlıklarını devam ettirebilmek için toplu hâlde yaşamak zorundadırlar böylece muhtaç oldukları her tür ihtiyaç

maddesini özellikle nüfusu kalabalık olan şehirlerde kolaylıkla temin edebilirler. Toplu hâlde yaşamının kaçınılmaz bir sonucu olarak insanoğlu binalar ve şehirler inşa etmiştir. Bu insanoğlunun ulaştığı refah ve bolluğun bir sonucudur. (İbn-i Haldûn, 2004, II, 462).

2.1. Şehirlerin İnşa Edilmesi

İbn-i Haldûn'a göre "binaların yapılması, kentlerin inşa edilmesi bolluk ve refaktan kaynaklanan bir uygarlaşma özelliğidir. Şehirlerde işbirliği ve yardımlaşma kaçınılmaz olacağından dolayı nüfusları da kalabalık olurdu. Yerleşim alanı aşırı derecede büyüdüğü için artık tek bir surla çevrilmeleri de mümkün olmazdı." (İbn-i Haldûn, 2004, II, 462).

İbn-i Haldûn şehirlerle ilgili bu bilgileri verdikten sonra söylediklerini desteklemek amacıyla geçmiş dönemlerin; Kayrevan, Kurtuba ve Mehdiyye şehirlerini zikreder. Ardından da yaşadığı çağda (XIV. yy) Kahire'nin durumunun da yukarıda anlatıldığı şekilde olduğunu belirtir. (İbn-i Haldûn, 2004, II, 463).

İbn-i Haldûn'un değindiği diğer bir konu da şehirlerle, onları kuran devletlerin ömrü arasındaki ilişkidir. Nitekim ona göre "bir şehri kuran devlet, yıkıldıktan sonra eğer onun etrafında kendisini besleyecek umranın bulunduğu badiyeler varsa o şehir yaşamaya devam eder. Bazen bir şehri kuran devlet yıkıldıktan sonra orayı ele geçirenler o şehri başkent edinerek yapısını korur ve ömrünü uzatırlar." XIV. yüzyılda Fas ve Kahire'nin durumu İbn-i Haldûn tarafından bu konuya örnek olarak gösterilir. (İbn-i Haldûn, 2004, II, 463-464).

İbn-i Haldûn'un vefatından yaklaşık elli yıl sonra İstanbul'u fetheden Fatih Sultan Mehmet'in şehri tahrip etme yerine orayı payitaht yaparak imar etmek ve dünyanın önemli merkezlerinden biri hâline getirmek için yaptığı çalışmalar konumuz açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. (Dirimtekin, 1953; Safvet, 1953).

Şehirleri fethedenler kimi zaman oraların eski sahiplerine ait azametli yapıları yıkmak istemişlerse de bunu her zaman başaramamışlardır. Mesela Harun Reşid (763-809), Kısra'nın İvan'ını yani Beyaz Saray'ını (Can ve Yılmaz, 2008) yıkmak istemiş ama başarılı olamamıştır. Yine Abbasi halifesi Me'mun (786-833) Mısır'daki piramitleri yıkmaya karar vermiş ancak bir süre sonra bu

faaliyeti durdurmuştur. (İbn-i Haldûn, 2004, II, 470). Bazen bu tür yapıların yeni fatihler tarafından özenle korunarak gelecek nesillere “Büyük medeniyetlerin azametli eserlerini ele geçirdik” mesajları vermek için bir araç olarak kullanılmış olması da muhtemeldir.

Yukarıdaki örnekleri veren İbn-i Haldûn kendi çağına kadar geldiğini ifade ettiği Kartaca'nın su kemerleriyle ilgili olarak şu bilgileri verir: “Tunus şehrinin ahalisi, bina yapımında kullanacakları taşları kemerlerden seçiyor ve o taşları oradan sökmek için günlerce uğraşıyorlardı. Bu amaçla imece grupları oluşturuyorlardı. Çocukluk günlerimde buna çok şahit oluyordum.” (İbn-i Haldûn, 2004, II, 469-470).

Benzer bir durum Müslümanların İspanya'yı kaybetmesinden sonra da yaşanmıştır. 1236'da Kurtuba'yı ele geçiren İspanyollar, Kurtuba Ulu Camii'nin tamamını değil de ortasından bir kısmını yıkarak caminin içerisine bir katedral yapmışlardır. Yine 1492'de teslim aldıkları Gırnata şehrinin şaheseri el-Hamra saraylar kompleksinin sadece bir bölümünü yıkarak arenayı andıran bir sarayı oraya inşa etmişlerdir. Bu şekilde davranmalarının birkaç sebebi olabilir: Ya böyle büyük yapıları yıkmak için gerekli iş gücünü, masrafı ve mesaiyi göze alamamışlardır. Eğer sebep buysa, kısmî yıkımlarda yaşamış oldukları sıkıntılar böyle davranmalarında etkili olmuş olabilir. Ya da yukarıda vurgulandığı gibi kendilerinden sonraki nesillere bir mesaj vermek amacıyla tam bir yıkım gerçekleştirmemiş olabilirler.

2.2. Halkın Refah Seviyesi

İbn-i Haldûn, halkın refah seviyesinin yüksekliğini, şehir ve kasabaların birbirine olan üstünlüğünü, toplumların nüfus oranına bağlar. Bunun sebebini de toplu hâlde yaşayan insanların varlıklarını devam ettirebilmeleri için birbirlerine muhtaç oluşlarıyla, dolayısıyla gerekli olan her türlü ihtiyaç maddesinin temininin kalabalık toplumlarda daha kolay karşılanabileceğiyle izah eder. Ardından da yaşadığı dönemde İslâm dünyasının bir bölgesiyle ilgili şu değerlendirmeyi yapar:

Çağımızda Kahire ve Mısır halkının şaşılacak derecede zenginlik ve lüks içinde olduğuna ilişkin haberler işitiyoruz. Hatta Mısır'daki refah ve bolluğun başka yerlerden çok daha

fazla olduğunu duyan Mağrib'teki çok sayıda fakir, Mısır'a göç etmeye yöneliyor. Avam tabakasındaki insanlar, Mısır'daki bu durumun, oranın insanların, başkalarına göre çok daha cömert ve yardımsever olduğundan veya ellerinde çok fazla servet bulunduğundan kaynaklandığına inanıyorlar. Oysa bu doğru değildir. Bunun tek sebebi Mısır ve Kahire'deki ümranın (Şenol, 2009), insanların bildikleri şehirlerin ümrانından daha çok ve kalabalık olmasıdır. (İbn-i Haldûn, 2004, II, 491, 493; Şenol, 2009, 131-135)

3. Siyasî Hayat

Siyasî hayat denilince öncelikle devlet, devlet kurumları, devlete ve hükümdarlara ait semboller ve alametler, saltanat, vezirlik, kâtiplik, ordu/donanma, vergiler, sikke ve tıraz gibi bazı hususlar akla gelmektedir. Bu konularla ilgili olarak *Mukaddime*'de geçen hususların tespitinden önce İbn-i Haldun'un kurumlar ve devlet görüşü ile ilgili Şerif Mardin'in, İbn-i Haldûn makalesinin (Mardin, 2006), Barbara Stowasser'ın (Stowasser, 1994) konferansının ve Musa Yetim'in tezinin (Yetim, 1994) konumuz açısından dikkate değer malumat içerdiğini belirttikten sonra yukarıda sıralanan başlıklar konusunda İbn-i Haldun'un görüşlerine ve XIV. yüzyılda bu kurum ve konularla ilgili değerlendirmelerine geçebiliriz.

3.1. Halifeye Bîat Şekli, Halifenin Görevleri ve Yetki Paylaşımı

Siyasî hayatın temel unsurlarından olan hilafet ve ona bîat, *Mukaddime*'de detaylıca ele alınan konulardan biridir. İbn-i Haldûn, bîati "itaat etmek üzere verilen söz" diye tanımlamış, ardından da Hz. Peygamber döneminden ve sonraki dönem uygulamalarından bahsetmiştir. Kendi zamanında bîatin, hükümdarın önünde toprağı veya hükümdarın elini, ayağını ve eteğini öpmek şeklinde gerçekleştiğine, zamanla asıl şekli olan el sıkışmanın terk edildiğine dikkat çekmiştir. Çünkü herkesle el sıkışmak hükümdarlığın şanını düşürmek olarak algılandığı için bu makamı, böyle bir duruma düşmekten korumak gerektiği düşünülmüştür. Ancak az sayıdaki hükümdar bu tür mütevazı davranışlara yönelmiş ve onlar da halkının seçkinleri ve meşhur din adamlarıyla bu şekilde el sıkışarak bîatlaşmaya başlamışlardır. (İbn-i Haldûn, 2004, I, 294-295).

İslâm siyaset geleneğinde iktidardakiler veya iktidar taliplileri bîat almaya ayrı bir önem vermişler, âdeta siyasî hareketlerini onun üzerine kurmuşlardır. (Öz, 2011, 33). Bu bilgilerden bîatin nasıl değişiklik geçirdiği ve gerekçelerinin neler olduğu hakkında malumat edinmek mümkündür. (İbn-i Haldûn, 2001, I, 261). Günümüzde yani XXI. yüzyılda ise siyasetçilerin halk ile el sıkışma konusunda ciddi bir gayret içerisinde olduklarını ve bunu bir iftihar vesilesi olarak gördüklerini müşahede etmekteyiz. Böyle bir davranış sergilemekle siyasîler, el sıkıştıkları herkesten sanki bîat (yani bir anlamıyla oy) almış olduklarını varsaymakta ve tokalaştıkları kişi sayısını da bir gösterge olarak sunmaktadırlar.

Halifenin görevleri ve yetki paylaşımı konusuna gelince, halifenin bir takım görevleri bulunmaktaydı. Bunlardan biri de işlenen suçların ve bunlara verilecek cezaların takdir ve tayiniyle ilgiliydi. Yetki paylaşımı çerçevesinde bu görevi, şurta (polis) teşkilatı yerine getirmekteydi. Ancak daha sonraki dönemlerde halifeliğin ihmal edilmesiyle bu iki görev unutuldu ve terkedildi. Halife tarafından tayin edilmesine bakılmaksızın şikâyetlerle ilgilenme görevi, gücü elinde bulunduranlara geçti. Polisin, yerine getirdiği görev de ikiye ayrıldı: Suç tespitinde bulunup hadleri infaz etmek ve tazir cezalarını gerektiren suçlara bakmak. Birinci kısma bakan kişiler bazen vali bazen de polis olarak isimlendirilirken ikinci kısımdaki görev ise kadılar tarafından yürütülmeye başlandı. (İbn-i Haldûn, 2004, I, 310).

Suçların tespiti ve cezaların takdiri, yukarıda anlatıldığı şekliyle XIV. yüzyılda da uygulanageldi. Asabeden, yeterli olduğu düşünülen kişilerin atanmasıyla yürütülen bu görev sonraları devleti yönetenlerin elinden çıktı. Halifelik, Hulefa-i Raşidîn döneminden sonra hükümdarlığa dönüştüğü için bu vazife, hükümdar tarafından yerine getirilmez oldu. Daha sonra yönetim, Arapların elinden çıkıp Türklerin ve Berberilerin eline geçince halifelik vazifelerinden olan bu görev, kendi asabiyetlerinden olmayan ama ehil bulunan başkalarına tevdi edilmeye başlandı. Böylece XIV. yüzyılda halifenin görevleri hükümdarların yetki alanına girmiş oldu. (İbn-i Haldûn, 2004, I, 310).

Önceleri halifenin uhdesinde olup daha sonraları “Sahibu’ş-şurta” tarafından icra edilen “şurta” görevi (Zettersteen, 1979). Abbasiler döneminde kurumsallaştırılmıştır. XIV. yüzyılda bu teşkilatın başında bulunan kişi Afrika’da “hâkim”, Endülüs’te

“sahibü'l-Medine”, Türk devletinde ise “vali” diye isimlendirilirdi. Şurta hizmetleri Kuzey Afrika'daki Meriniler'de azatlılar veya dışarıdan devlet hizmetine alınan nüfuz sahibi kimseler tarafından yürütülmekteydi. Mısır'daki Türk devletinde (Memlükler 1250-1517) ise bu göreve Türkler veya kendilerinden önceki devlet yöneticileri olan Kürt soyundan gelenler atanmaktaydı. Suçları ve suç sebeplerini yok edip suçluları dağıtmak, cezaları gerektiği gibi uygulayıp asayiş'i korumak için bu vazifeye atanacakların sert ve dirayetli olmalarına önem veriliyordu. (İbn-i Haldûn, 2001, 277-278; 2004, I, 309-310, 340; Denek, 2007).

3.2. Devlet ve Hükümdara Ait Sembol ve Alametler

Devletler çeşitli amaçlarla bir takım semboller kullanmaktadırlar. Bunların en önemlilerinden biri de bayraklar ve sancaklardır. Bağımsızlığın sembolü olan bayrakların sayılarının çok, renklerinin değişik ve boylarının uzun olması, tarih boyunca kalplere korku salmak ve düşmanın moralini bozmak amacını taşımıştır. Hz. Peygamber ve halifeler döneminde de savaşlarda sancak kullanılmıştır. (İbn-i Haldûn, 2004, I, 347-348). Kuzey Afrika'da Berberiler, yalnız bir renk sancak yerine çeşitli renklerde, halis ipekten ve altın sırmalı kuşaktan yapılmış sancaklar kullanırlardı. (Pakalın, 1993, III, 117).

XIV. yüzyılda Mısır'daki Türk devleti tek bir bayrak kullanıyordu. Bu bayrak son derece büyüktü ve tepesinde “şalış” (tuğ) ve “çitir” dedikleri bir tutam at kılı bulunurdu. Eski Türklerde sancakta yer alan bu kıl, kutsal sayılan Tibet Öküzünün kuyruğundan alınırdı. Sonraki dönemlerde temin edilmesinde sorunlar yaşanınca ona benzeyen at kuyruğundan alınan kıllar kullanılmaya başlamıştır. (Pakalın, 1993, III, 117) Bu at kılı hükümdarın sembolüydü. Sonraki dönemlerde Türklerin bayrak sayılarının çoğaldığını ve bunlara ‘sancak’ adının verildiğini belirten İbn-i Haldûn bu bilgilerin devamında Türk dilinde sancağın ‘bayrak’ anlamına geldiğini ifade etmiştir. *Mukaddime*'de bu bilgiler verilirken Arapça metinde الشاليش (İbn-i Haldûn, 2001, I, 321) şeklinde geçen ve tercümede ‘şalış’ (İbn-i Haldûn, 2004, I, 349.) diye ifade edilen bayrak ‘calış (tuğ)’tır. Calış, tepesinde at kılından perçemi bulunan büyük bir bayrak olup sefer başlangıcında savaş alanının bir timsali olarak meydana çıkarılırdı.

Ayrıca İbn-i Haldun, Türklerde sancakla bayrağın aynı olduğunu ifade etse de ikisi birbirinden farklıdır. (Bkz. Köprülü, 1992).

Hükümdarlık alametlerinden biri de davul, zurna ve borazan çalınmasıdır. Özellikle savaşlarda bu enstrümanlardan çıkan seslerle insanların -hatta belki atların bile- coşturulması hedeflenmiştir. Kuzey Afrika'daki Muvahhidler ve onlardan sonraki Zenate devletlerinde davul çalmak ve bayrak kullanmak, sadece hükümdarlara tahsis edilmişti. Dolayısıyla valilerin ve diğer görevlilerin bunları kullanmaları yasaklanmıştı. Hunlardan beri Türk savaş tekniğinin temel unsurlarından olan askerî müzik, düşmanın moralini bozmak ve savaş direncini kırmak amacını taşımıştır. Osmanlılarda Mehteran Bölüğü de bu amaca hizmet etmiştir. (Tanrıkorur, 1999, II, 498-499).

Bazı devletlerde hükümdarın arkasından giden ve saka olarak nitelenen özel merasim bölümü oluşturulmuştu. Devletlerin bu amaçla ihdas ettikleri bölükteki görevli sayısı farklılık arz ediyordu. Benî Ahmer devletinde olduğu gibi bir takım devletlerde bu sayı yedi ile sınırlanmıştı. Çünkü onlar yedi rakamını uğurlu sayıyorlardı. Bazı devletlerde ise bu sayı on ile yirmi arasında değişiyordu. Merinî Sultanı Ebu'l-Hasan (1331-1348) döneminde ise yüz davul, yüz de bayrak kullanılıyordu. (İbn-i Haldûn, 2004, I, 347-349).

3.3. Vezirlik/Hâciplik

İbn-i Haldûn, hükümdarlık görevlerini dörde ayırmaktadır. Bunlardan birincisi; halkın korunmasıyla ve bunun için gerekli olan asker, silah ve savaş durumlarıyla ilgilenmektir. Eski doğu devletlerinde olduğu gibi XIV. yüzyılda Mağrib'de de bu işlere bakan kişiye “vezir” denilmekteydi. Hükümdarlığın ikinci görevi, yazışmalar yapmak, üçüncüsü ise vergileri toplamaktır. Bu iş “صاحب المال والجباية” “mal ve gelirler görevlisi” tarafından ifa edilmekteydi. XIV. yüzyılda doğu devletlerinde bu görevi yürüten kişi “vezir” olarak nitelendiriliyordu. Devletin dördüncü görevi; Sultanlarla yapılacak görüşmeleri ayarlamaktı. Bu işi yapana da “hacip” denilmekteydi. (İbn-i Haldûn, 2004, I, 326).

XIV. yüzyılda Endülüs'te Beni Ahmer Devletinde hesap işlerine bakan, sultanların hem malî hem de şahsî işlerini yapan kişi ‘vekil’ diye isimlendirilmekteydi. (XIV. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde “defterdar”, burada bahsedilen “vekil”e benzer işleri

yapardı, aynı zamanda da sultanın malının mutlak vekili ve temsilcisi durumundaydı (Halaçoğlu, 2007, 17). Bazen yokluğunda sultana vekâlet bile etmekteydi. Vezirler ise diğer devletlerdeki mevkidaşlarıyla aynı görevi icra etmekteydiler. Fakat aynı çağda Endülüs'te bazı yazışmalar vezir tarafından yapılmaktaydı. Yazışma metinlerine, hükümdarlık mührünü bizzat hükümdarın kendisi vururdu. Diğer devletlerden farklı olarak bu devlette, mevzu bahis olan göreve tahsis edilmiş bir görevli yoktu. Mısır'daki Türk devletinde hâcip unvanı, güç ve kudret sahiplerinden olan Türk idareciler için kullanılırdı. Devletin hükümlerini halk arasında uygulama görevini icra eden bu idarecilerin sayısı oldukça fazlaydı. (İbnü'l-Hatib, 1974, II, 28; İbn-i Haldûn, 2001, I, 299-301; 2004, I, 331).

3.4. Yazışmalar Dîvanı/Kâtiplik

İslâm devletlerinde bu kuruma ihtiyaç duyulması, Arapçanın etkili bir şekilde kullanılmak istenmesinden kaynaklanmıştır. Özellikle farklı millet mensuplarının İslam'a girmesiyle birlikte Arap dilinin bozulmasından sonra onu doğru kullanmak konusunda sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Hâl böyle olunca yazışmalarda maksadın hâsıl olabilmesi için ehil kimselerin tayinine ihtiyaç duyulmuştur. Bu göreve seçilecek kişinin hem ahlak hem de bilgi bakımından donanımlı ve de güzel bir üsluba sahip olması gerekirdi. (İbn-i Haldûn, 2004, I, 335).

Yukarıda tasvir edilen durum XIV. yüzyılda doğudaki Türk devletinde de aynen geçerliydi. (İbn-i Haldûn, 2001, I, 307). Türkler, yazışmalar konusunda yaşanan bu sorunu 'devidar' unvanı verdikleri bir emir aracılığıyla aşmaya çalışmışlardı. Arapça metinde *دويدار* şeklinde geçen bu kelimenin (İbn-i Haldûn, 2001, I, 298) aslı Pakalın'a göre "devatdar" olup Memluklerde mansıp unvanı olarak kullanılırdı. Görevi, candar ve sır kâtibi ile birlikte sultana gelen evrakı teslim almak, imzalanacakları da sultana imzalatmaktı. (Pakalın, 1993, I, 434). Her ne kadar kâtiplik görevi, alanlarında uzman kişilerce yürütülmekte idi ise de sultanın asabiyetinden olan devidar, kâtipleri denetlemekteydi. (İbn-i Haldûn, 2004, I, 336). (Memlükler'de divan başkanına XIV. yüzyılın sonlarında 'kâtibü's-sır' adı verilmişti. (Kopruman, 1994). Hükümdarın, bu emire itimadı tamdı. Hükümdar, çok özel ve önemli yazışmaları onun aracılığıyla

yaptığı gibi sınırlarını da onunla paylaşabilirdi. (İbn-i Haldûn, 2001, I, 305 vd; 2004, I, 335-336).

Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurumlarında da benzer bir titizliğin gösterilmesini bu geleneğin devamı olarak görüyoruz. Başta Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı olmak üzere devletin değişik birimlerinde yazışma işlerinde gösterilen aşırı hassasiyeti, bu konunun güncel bir örneği olarak zikredebiliriz.

3.5. Ordu ve Donanma

Savaşları, “insanların birbirlerinden intikam almak istemeleri” sebebine bağlayan İbn-i Haldûn, savaşların tarihinin insanlık tarihi kadar eski olduğunu ve bunun için de zamanla ordular kurulduğunu belirtir. (İbn-i Haldûn, 2004, I, 360). Saf düzeninde savaşmanın daha olumlu sonuçlar verdiğini kabul ederek dönemdeki yani XIV. yüzyıldaki durumu da şöylece özetler:

Çağımızdaki devletler bu şekilde saf oluşturmayı tamamen terk etmişlerdir. Bunun yerine yük hayvanlarını ve otağlarını arkada bırakmaktadırlar. Ancak bunlar fillerin ve develerin yerini tutmaktan uzaktır... Bize ulaştığı kadarıyla çağımızda Türk milleti, ok atarak savaşmaktadır. Savaş düzenlerini saf oluşturarak teşkil ediyorlar. Askerler üç saf ayrılıyor ve her saf bir diğerinin arkasında yer alıyor, sonra atlarından inerek oklarını yere boşaltıyor ve oturdukları yerden ok atıyorlar. Bu düzenle her saf, düşman saldırısı karşısında bir önceki saf için sığınma yeri görevi görüyor. Bu şekilde iki taraftan biri, zafere ulaşıncaya kadar savaşmaya devam ediyorlar. Bu, ilginç ve sağlam bir savaş düzenidir. (İbn-i Haldûn, 2004, I, 360-364).

Sebebi ne olursa olsun savaşlar, insanlık tarihinin bir gerçeği olarak devam edegeldi. Medine'ye hicretin ardından Müslümanlar da çok geçmeden bu gerçekle karşı karşıya kaldılar daha sonra da genişleyen fetihlerle deniz aşırı ülkelere ulaştılar. Dolayısıyla gittikleri yerlerde bu konuda bilgi birikimine ve beceriye sahip olanlardan istifade ederek denizcilik konusunda önemli gelişmeler sağladılar. Deniz savaşları için gemiler yapıp donanmalar kurarak denizlerde üstünlük elde ettiler. Bu durum Ubeydîler ve Endülüs Emevîlerinin zayıflamasına kadar sürdü. Onların zayıflamasıyla üstünlük Hıristiyanlara geçti. Şam ve Mısır'daki Müslüman devletlere ait

donanmalar, tamamen etkisiz hâle gelinceye kadar bu alandaki zayıflama devam etti. Bunun bir sonucu olarak XIV. yüzyılda adı geçen devletlerde donanmaya önem verilmemiş, donanma komutanlığı görevi de ortadan kalkmıştır. Ancak bu görev Mağrib ve Afrika'daki devletler tarafından titizlikle devam ettirilmiş, Rum denizinin (Akdeniz) batısında güçlü donanmalar, varlığını korumuştur. Özellikle Merinîler devletinde, bir deniz ülkesi olmanın gereği olarak donanma komutanlığı görevi XIV. yüzyılda da muhafaza edilmiş, donanmayı oluşturacak gemilerin yapımı ve sefere çıkma işleri devam etmiştir. Mağrip halkı arasında hadis kitaplarına dayalı olarak Müslümanların, Hıristiyanları hezimete uğratacağına, deniz ötesindeki ülkeleri fethedeceğine ve bunun da donanmalarla mümkün olacağına dair söylentiler yaygındı. (İbn-i Haldûn, 2004, I, 341-344). İbn-i Haldûn, verdiği bu bilgiyle İstanbul'un İspanya üzerinden fethedileceğine dair bir rivayete atıfta bulunmaktadır. Makkarî de *Nefhu't-tib*'da buna benzer bir bilgi vermektedir. (Makkarî, 1998, I, 170; Ayrıca bkz. İbik, 2004, 56). İbn-i Haldûn muhtemelen bu rivayeti sahih kabul etmediği için "söylenti" olarak nitelemiştir. Kendisinin vefatından yaklaşık elli yıl sonra İstanbul'un batıdan yani İspanya üzerinden değil de doğudan gelen Türk orduları tarafından fethedilmiş olması da onu haklı çıkarmıştır. Fatih II. Mehmet'in, İstanbul kuşatması için İstanbul'un batısında yer alan Edirne'den hareket etmiş olmasının bu rivayetle örtüşmesine rağmen Türklerin genel güzergâhı düşünüldüğünde, İstanbul'un doğudan gelen bir ordu tarafından fethedildiğini söylemek yanlış olmasa gerektir.

Savaş ve orduyla ilgili diğer bir husus da otağlar ve setrelerdir. Otağ (büyük çadır) ve setre (gölgelik) hükümdarlığın ihtişam alametlerindedir. XIV. yüzyılda olduğu gibi eskiden Araplar da savaşa giderken ailelerini yanlarında götürürlerdi. Dolayısıyla konakladıkları yerde otağ ve setreler kurar, oralarda kalırlardı. Ordu komutanı, ketenden yapılmış setreler ile kendi otağının etrafını bir sur gibi çevreleyerek diğer çadırlardan ayırırdı. Komutanın çadırını çevreleyen bu setrelere Mağrip halkı olan Berberilerin dilinde 'efrag' denir ve orada bunu sadece hükümdarlar kullanırdı. Doğuda ise hükümdar olsun olmasın her emir setre kullanırdı. (İbn-i Haldûn, 2001, I, 312-317; 2004, I, 357).

3.6. Vergiler ve Malî İşler Dîvânı

İbn-i Haldûn'un İktisadi ve Mali Düşünceleri, adlı bir çalışmada onun konu ile ilgili fikirleri genişçe ele alınmıştır. (Yıldırım, 2006). İbn-i Haldûn'a göre devletin yapmak zorunda olduğu işlerden biri de vergilerin toplanması ve kayıtların tutulmasıdır. Bunun için hesap işlerinin yapıldığı, kayıtların tutulduğu bir daireye ihtiyaç duyulmuştur. Kurulan bu daireye de 'dîvân' adı verilmiştir. Farsça 'divane' kelimesinden türemiş ve onun kısaltılmasıyla elde edilmiş olan bu ismin "vergi dairesi" için kullanılmaya başlaması Fars hükümdarının burada çalışanların, hesap işlerini yaparken kendi kendilerine konuşmakta olduklarını görüp onları Farsça'da 'deliler' yani "ديوانة" diye nitelemesinden kaynaklanmıştır. Zamanla kelimenin sonundaki harfler düşünce 'dîvân' şeklinde kullanılmaya başlamıştır. Sonra bu kelime, hesap uzmanlarının çalıştığı dairenin adı olmuş, aynı zamanda hesapların tutulduğu kayıtlar için de kullanılmaya başlamıştır. (İbn-i Haldûn, 2004, I, 332).

XIV. yüzyılda Kuzey Afrika'daki Merinîler devletinde yapılan harcamaların ve toplanacak vergilerin hesaplanması bir kişinin sorumluluğuna verilerek bütün gelir ve giderler tek elden yönetilmeye ve hesaplanmaya başladı. Ancak bu görevlinin tuttuğu kayıtlar, hükümdar veya vezir tarafından kontrol edilmekteydi. Türk devletinde ise bu görev; vergiler, harcamalar gibi birkaç bölüme ayrıldı. Her dairenin başındaki görevli de farklı isimlerle anılırdı. Harcamalar/atiyyeler yani "ديوان العطاء"nın başında 'nâzıru'l-ceyş' bulunurdu. Devletin genel vergilerinin toplanmasıyla ilgilenen görevli için ise 'vezir' unvanı kullanılırdı. Malî işlerle ilgili dairelerin yöneticileri içerisinde en yüksek merteye bu vezire aitti. Ancak bu vezir, bütün işlerinde kendisine bağlı bulunduğu ve adına "أستاذ الدولة" denilen daha büyük bir emire bağlı olarak görev yapardı. (İbn-i Haldûn, 2004, I, 332-335).

Vatandaşlardan toplanan vergilerin özellikle devletin yaşlılık çağına girmesiyle daha da artmakta olduğunu belirten İbn-i Haldûn örnek olarak Abbasileri ve Ubeydîleri vermiş hatta hac mevsiminde hacılardan bile vergi toplandığını ifade etmiştir. Ancak bu vergilerin daha sonra Selahaddin Eyyûbî tarafından kaldırıldığını belirtmiştir. Aynı şekilde Mülûkü Tavâif döneminde Endülüs'te yaşanan ve vatandaşı canından bezdiren vergiler de Murâbıt hükümdarı Yusuf b.

Taşfın tarafından kaldırılmıştır. Bu bilgilerden sonra müellif kendi çağından bir örnek vererek benzer uygulamaların, XIV. yüzyılda bazı devletlerde de görüldüğünü belirtmiştir. Bahsettiği ülke Afrika'daki Cerid ülkesidir. Reisleri baskıcı bir anlayışa sahip olan ve son demlerini yaşayan bu devlette, devletin yıkılmasına kadar devam edecek olan ağır vergiler konulmuştur. (İbn-i Haldûn, 2004, I, 371-372).

3.7. Sikke

Sikkeyi, insanlar arasında tedavülde olan dinarların (altın para) ve dirhemlerin (gümüş para) üzerine damga vurulması şeklinde tanımlayan İbn-i Haldûn, gerçek ve sahte paraların birbirinden ayrılması işleminin devlet tarafından yapılması gerekli olduğunu vurgulayarak konuyla ilgili şu bilgileri verir: “Dinarlar ve dirhemler daire şeklindeydi. Üzerindeki yazılar da yine daire şeklinde ve birbirine paraleldi. Bir yüzüne Allah'ı tazim amacıyla Esmâü'l-Hüsna'dan bazı isimler ve Hz. Peygambere salat u selam, diğer yüzüne de tarih ve halifenin ismi yazılırdı. XIV. yüzyılda da paralar bu şekilde basılırdı. İbn Haldûn aynı yüzyılda doğu devletlerinde paraların basılması ve damgalanmasının belli bir ölçüye göre yapılmadığını, dinar ve dirhemle yapılan alışverişlerin, onların belli ölçülerde tartılması şeklinde olduğunu, dinar ve dirhemlerin üzerine Mağripliler gibi Allah'ı tazim eden ve Hz. Peygambere salat u selam içeren ibareler basmadıklarını ifade etmektedir. (İbn-i Haldûn, 2001, I, 322-324; 2004, I, 350-352). Hâlbuki gerek Selçuklularda gerekse XIV. yüzyılda yaşamış olan Orhan Gazi döneminde Osmanlılarda sikkeler belli ölçülerde ve ağırlıklarda basılırdı. Ayrıca sikkeler üzerinde çeşitli ibareler bulunurdu. Mesela Orhan Gazi dönemindeki akçaların bir yüzünde kelime-i şehadet ve etrafında da Hulefa-i Raşidin'in isimleri, diğer yüzünde de “Orhan, halledehullahu mülkehu” ibaresi yer alırdı. (Pakalın, 1993, I, 32; Kütükoğlu, 1999, II, 553-558).

3.8. Tıraz

Tıraz: Elbiselerin yakalarına, yen ağızlarına, önlerine sırma vesaire ile işlenen alamet ve zinetir. (Pakalın, 1993, III, 494). Özellikle halis ipekten dikilmiş elbiselere, isimlerinin veya kendilerine mahsus işaretlerin işlenmesi hükümdarlığın alametlerinden biriydi. Bu iş özel görevliler ve ustalar tarafından yapılırdı. XIV. yüzyılda

Mağrip’de hüküm süren Merinîler devleti Endülüs’teki çağdaşı Benî Ahmer Devlet’ini örnek alarak gösteriş ve lükse büyük önem veriyordu. Benî Ahmer, bu konuda Mülûkü Tavâif’ten etkilenmişti. Aynı yüzyılda Mısır’daki Türk devletine gelince onlarda da hükümdarlığın gücüne ve ülkenin bayındırlığına göre bu tür şatafatlı kıyafetlere önem veriliyordu. Ancak bu iş saraylarda ve özel dikimevlerinde yapılmadığı gibi bununla ilgili özel bir görevli de bulundurulmuyordu. İhtiyaç hissedildiğinde bu tür kıyafetler, alanında uzman sanatkârlara sipariş verilerek yaptırılıyordu. Halis ipekten olup üzerine sultanın isminin veya alametinin işlendiği bu tür elbiselere ‘müzerkeş’ deniyordu.” (İbn-i Haldûn, 2001, I, 329-330; 2004, I, 355-356).

Muhtemelen Kuzey Afrika’da cârî olan bu uygulamadan hareketle bir devletin, her ihtiyacını karşılaması için tesisler kurması, memurlar, işçiler istihdam etmesi gerekmediği, lüzumu hâlinde sivil müteşebbislere siparişler verilerek devletin ihtiyaçlarının karşılanabileceği söylenebilir. Fakat bu arada gerek Abbasilerde gerekse diğer Türk ve İslam devletlerinde bu tür alametlerin yapımı için “dâru’t-tiraz” adıyla imalathanelerin kurulmuş olduğu da unutulmamalıdır. (Pakalın, 1993, III, 494). Az önce de belirtildiği gibi İbn-i Haldûn’un bu işler için özel dikimevlerinin olmadığı konusunda verdiği bilgi, büyük ihtimalle Endülüs ve Kuzey Afrika için geçerliydi.

4. Sanat ve Mimarî

İbn Haldûn’a göre ümrânın alışkanlıklarının bir sonucu olan sanat, şehirlerde gelişir. Alışkanlıklar ise ancak uzun süreli tekrarlar sonucu yerleşir. Bir defa yerleşince de sökölüp atılması zor olur. Bundan dolayı umran bakımından gerilemiş de olsa medenilikte büyük mesafeler kat etmiş olan eski şehirlerdeki sanatlar yeni şehirlerde mevcut olmasalar bile onların izleri ve etkileri buralarda devam eder. (İbn-i Haldûn, 2004, II, 557).

Sanat hakkında bu tespitleri yapan İbn-i Haldûn, dönemindeki Endülüs’ün durumunu da buna benzetir:

Çağımızda Endülüs’ün (Benî Ahmer’in) durumu böyledir. Endülüs şehirlerindeki alışkanlıkların gerektirdiği bütün sanatların, sağlam ve kökleşmiş bir şekilde mevcut olduğunu

görüyoruz. Bina yapımı (inşaatçılık), aşçılık, telli çalgılar ve diğer aletlerle yapılan müzik ve eğlence çeşitleri, danslar, sarayların en güzel şekilde dayanıp döşenmesi, madenler (in işlenmesi), topraktan yapılan kap-kacaklar ve diğer ev eşyaları, düğün törenleri, ziyafetler ve bunlar gibi lüks alışkanlıkların gerektirdiği diğer bütün sanatlar mevcuttur. Bütün bunları en sağlam ve maharetli şekilde icra ettikleri görülür. Onlar bu hususta, diğer bütün beldeler arasında en belirgin ve ayrıcalıklı konuma sahiptir. Endülüs'teki şehirlerin ümrani azalmış olsa da ... durum böyledir. (İbn-i Haldûn, 2001, I, 504; 2004, II, 557).

Bir coğrafyadaki medeniyet yıkılmış olsa da onların etkileri bıraktıkları sanat eserleri aracılığıyla devam etmiştir. Hatta bazen eski medeniyetin yıkılmasına sebep olanlar, öncekilerin eserlerinin izlerini kendi mimarî yapılarında sürdürmüşlerdir. Bunun en canlı örneklerinden biri İspanya'nın Sevilla şehrindeki Alcazar (el-Kasr/Jardines de alcazar)'dır. İşbiliye'nin (Sevilla) Müslümanların elinden çıkmasından sonra Hıristiyan krallarca XII. yüzyılda yaptırılan bu sarayda Endülüslülerin süsleme ve mekân/bahçe tasarımlarını aynen görmek mümkündür. Tıpkı bu örnekte olduğu gibi yine XIV. yüzyılda harap olmuş olsalar da Kayrevan, Merakeş ve Kal'atu İbn-i Hammad'da da bu sanatların izleri devam etmiştir. (İbn-i Haldûn, 2001, I, 503; 2004, II, 557-558).

Burada ele alınacak konulardan biri de Hat, kitabetir. (İbn-i Haldûn, 2001, I, 524). İnsanlığa özgü sanatlardan bir olan ve kuvve hâlinde bulunan hat/kitabet, ancak eğitimle fiiliyata geçirilebilir. Bu sanatın eğitimi, kalabalık şehirlerde kolay bir şekilde gerçekleşirken nüfus yoğunluğunun az olduğu yerlerde aynı şekilde başarı elde edilememektedir. XIV. yüzyılda Mısır'daki durum bunun açık bir örneğidir. İbn-i Haldûn'un verdiği bilgiye göre Mısır'da öğrencilere, harflerin yazılışıyla ilgili kuralları öğretmek için atanmış hocalar bulunmaktaymış. Bunlar, çocukların ellerinin alışması için bizzat onların ellerini tutarak harfleri yazdırmak suretiyle onlara bu sanatı öğretmekteymiş. (İbn-i Haldûn, 2004, II, 580-581).

Kitabetin ayrılmaz bir unsuru olan kâğıtçılık sanatı (İbn-i Haldûn, 2001, I, 532-534) ise tarih boyunca çeşitli aşamalar geçirmiştir. Başlangıçta her tür yazı, özel metotlarla hazırlanmış çok ince deriler üzerine yazılırdı. Sonra yazılacak şeyler artınca bu işlemi

kolaylaştıracak başka malzemeye ihtiyaç duyuldu ve kâğıt üretildi. Gelişmişlik seviyesine paralel olarak kâğıtçılıkla ilgili işler Mağrib’de ve Endülüs’te en güzel şekilde icra edildi. XIV. yüzyılda dünyanın farklı yerlerindeki çeşitli eserlerin istinsah edilerek ilim ehlinin istifadesine sunulmuş olması bu sahada onların ulaştığı seviyeyi göstermektedir. Ancak elden ele dolaşan bu eserleri vücuda getiren ustalar ve kâğıtçılık sanatı İbn-i Haldûn’un yaşadığı dönemde Mağrib’deki ümrânın gerilemesine paralel olarak tamamen ortadan kalkmıştır. Bunun sebebi de yazı ve kayıt işlerinin ortadan kalkmış olmasıdır. Bunun bir sonucu olarak temel eserler Berberiler tarafından son derece kötü ve yanlış yazımlarla çoğaltılmıştır. (İbn-i Haldûn, 2004, II, 588-589).

Sanatın temel unsurlarından biri de musikidir. (İbn-i Haldûn, 2001, I, 534-540). Musikiyi, “vezinli şiirlerin, seslerin bilinen ölçülerdeki vurgu ve kesintilere uydurularak nameli olarak söylenmesi” şeklinde tarif eden İbn-i Haldûn, döneminde kullanılmakta olan enstrümanlar hakkında da şu bilgileri vermektedir. “Mağrib’de kullanılan çok sayıdaki enstrümandan biri de ‘şebâbe’ diye isimlendirilen ‘mizmar’ (ney, kaval) dır. Ayrıca ona benzeyen ve ‘zülâmi’ denilen başka bir çalgı aleti daha bulunmaktadır. Yine o dönemde ‘bûk’ (klarnet, borazan) denilen nefesli bir enstrüman da kullanılmaktaydı.” (İbn-i Haldûn, 2004, II, 590-591).

Sonuç ve Tartışma

XIV. yüzyılda yaşamış olan İbn-i Haldûn, *Mukaddime*’de çeşitli konuları değişik yönleriyle ele alırken bazen birkaç cümleyle bazen de bir iki paragrafla dönemiyle ilgili bilgiler vermiş ve karşılaştırmalar yapmıştır. Bu malumatı, sistematik bir şekilde değil de genellikle yeri geldikçe ve karmaşık olarak vermiştir.

Bir müellifin kendi dönemi hakkında bilgi vermesi ve değerlendirmeler yapması oldukça önemlidir. Dolayısıyla İbn-i Haldûn’un da kendi dönemi için verdiği malumat önem arz etmektedir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki onun kendi yaşadığı coğrafya ile ilgili değerlendirmeleri kitabî, sözlü ve tecrübî bilgilere dayanırken özellikle doğudaki İslam ülkeleriyle ilgili verdiği malumatın bir kısmı sadece kulaktan duymaya dayalıdır ve bunu kendisi de açıkça ifade etmektedir.

Mukaddime'nin genelini göz önünde bulundurduğumuzda İbnü'l-Haldûn'un bu karşılaştırmaları yaptığı bilgileri Eğitim-öğretim, Sosyal Hayat, Siyasî Hayat, Sanat ve Mimarî başlıkları altında toplamak, bu çalışmanın hacmi açısından zorunlu olmuştur. Eğitim öğretimle ilgili olarak müellifin yaşadığı dönemde genel anlamda ilme rağbetin azaldığı, öğretim metotlarında ve sürelerinde çeşitli sıkıntılar yaşandığı, bunların toplumların gerilemesinde ve devletlerin çöküş süreçlerinde oynadıkları rol ortaya konulmuştur.

Sosyal hayatla ilgili olarak; insanların bir arada bulunma ve buna bağlı olarak ihtiyaçlarını temin etme zorunluluğunun, şehirlerin kurulmasının önemli bir sebebi olduğu tespitinden sonra, XIV. yüzyılda halkın refah seviyesinin şehirlerin nüfuslarının yoğunluğuyla doğru orantılı olduğu kanaati değerlendirilmiştir.

Siyasî hayat başlığı altında; halifeye bîat, devlet ve hükümdarlara ait sembol ve alametler, vezirlik, yazışmalar, ordu-donanma, vergiler, sikke ve tıraz konularında İbn-i Haldûn'un verdiği bilgiler ve yaptığı karşılaştırmalar değerlendirilmiştir. Sonuçta tokalaşma şekliyle başlayan bîatin, nasıl el ayak öpmeye dönüştüğü, hükümdarlık sembollerinin o dönemde de ne kadar önemsendiği, vezirlerin görevlerine göre nasıl isimlendirildiği, vergilerin özellikle yıkılma sürecindeki devletlerde süreci nasıl çabuklaştırdığı dikkatlere sunulmuştur.

Diğer taraftan bir toplumun sanatının ve mimarisinin sadece kendi birikimleriyle meydana gelmediği, üzerinde yaşanan coğrafyada yıkılıp gitmiş olsa da önceki medeniyetlerin izlerinin ve etkilerinin sonraki toplumların kültürlerinde etkili olduğu, bu yönüyle XIV. yüzyılın da diğer dönemlerle benzerlikler arz ettiği tespit edilmiştir.

Kaynaklar

- Bel, B. (1950). Abdülvâdiler, *İA*, İstanbul, cilt 1, s. 101-102.
- Can, Y. – Yılmaz, M. (2008). Müslümanların fethedilen topraklarda mevcut gayri İslâm mabetlere yaklaşımı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8/2, 27-52.
- Denek, T. (2007). *İbn Haldûn'un (1332-1406) Mukaddime'sine göre İslâm kurumları tarihi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Dirimtekin, F. (1953). *Fetihden Sonraki İstanbul*, İstanbul.

- Ev, H. (2007). *İbn Haldûn'un eğitim görüşü*, Yayınlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Emecan, F. (Eds). (1999). Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya, *Osmanlı Devleti tarihi*, I-II, İstanbul.
- Görgün, T. (1999). İbn Haldûn, *DİA*, İstanbul, cilt 19, s. 538-555.
- Hacıbekiroğlu, A. (2008). *İbn Haldûn'un kelamcılığı*, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Elazığ,
- Halaçoğlu, Y. (2007). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda devlet teşkilatı ve sosyal yapı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- el-Hımsî, A. S. (1985) *İbn Zümrek el-Gırnâtî sîretuhû ve edebuh*, Beyrut.
- Hunke, S. (ty.) *Avrupanın üzerine doğan İslâm güneşi*, İstanbul.
- Irwing, T. (2002). Kastilya, *DİA*, Ankara, cilt 25, s. 1-2.
- İbik, H. (2004). *İstanbul'un fethi hadisi*, Ankara: Avrasya Yay.
- İbn-i Haldûn, A. (1967). *The Muqaddimah*, trans. Franz Rosenthal Princeton University Press.
- İbn Haldûn, A. (1984) *el-Mukaddime*, Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kalem.
- İbn-i Haldûn, A. (1986). *Mukaddime*, terc. Z. K. Ugan, İstanbul: ME Basımevi, I-III.
- İbn-i Haldûn, A. (1988). *Mukaddime*, terc. Süleyman Uludağ, I-II, İstanbul.
- İbn-i Haldûn, A. (2001). *Mukaddimetu İbn-i Haldûn*, haz. H. Şahâde Beyrut: Dâru'l-Fıkr, I-VIII.
- İbn-i Haldûn, A. (2004), *Mukaddime*, terc. Halil Kendir, I-II, İstanbul: Yeni Şafak Yay.
- İbnü'l-Hatib, L. (1973, I. cilt; 1974, II, cilt; 1975, III. cilt; 1977, IV. cilt). *el-İhâtâ fı ahbâri (târîhi) Gırnâta* neşr. Abdullah İnan, I-IV, Kahire: Mektebetü'l-Hancı.
- İbnü'l-Hatib, L. (2009) *el-Lemhatü'l-bedriyye fı'd-devleti'n-Nasriyye*, tah. M. Mesud Cıbran, Beyrut; Dâru'l-Medâri'l-İslamî.
- Öz, Ş. (2011). *Sahabe sonrası iktidar mücadelesi -ikinci fitne dönemi-*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Özaydın, A. (1991) Aragon, *DİA*, İstanbul, cilt 3, s. 263-265.
- Özdemir, M. (1997). *Endülüs Müslümanları*, I-III, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Koprıman, K. Y. (1994). Dîvân , *DİA*, İstanbul, cilt 9, s. 376-383.
- Köktaş, Y. (2003). İbn Haldûn'un Mukaddime adlı eserinde hadîs ilimleri ve hadîs sosyoloji ilişkisi, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII / 1, 299-343.
- Köprülü, O. F. (1992). Bayrak, *DİA*, İstanbul, cilt. 5, s. 247-254.
- Kütükoğlu, M. (Ed.). (1999). Osmanlı iktisadî yapısı, *Osmanlı devleti tarihi*, I-II, İstanbul.

- Lekesiz, M. H. (ed.) (1999). Osmanlılarda sünni-hanefi geleneğinin oluşmasında ulemanın rolü, *Osmanlı*, I-XII, Ankara.
- el-Makkarî, Ş. (1939). *Ezhâru'r-riyâz*, I-III, tah. Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-Ebyârî, A. Hafız Şiblî, Kahire.
- el-Makkarî, Ş. (1998). *Nefhü't-tîb min ğusni'l-Endelusi'r-ratîb ve zikrû vezîrihâ Lisâniddin İbni'l-Hatîb*, I-IX tah. Yusuf eş-Şeyh M. el-Bukaî, Beyrut.
- Marçais, G. (1952). Meriniler. *İA*, İstanbul, cilt 7, s. 763-766.
- Mardin, Ş. (2006). İbn Haldûn, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sayı: 15, s. 3-4.
- Osman Ş. (1991). *Türk tabâbeti tarihi*, sad. İlter Uzel, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, I-III, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Parlak, N. (1998). *Endülüs dil mektebi*, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Parlak, N. (2012). *Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in siyâsî kişiliği ve tarihçiliği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Parmaksızoğlu, İ. (1971). *İbn Batuta seyahatnamesinden seçmeler*, İstanbul.
- Safvet, M. M. (1953). *Kostantiniye Fatihî Fatih Sultan Mehmed*, Çev. İsmail Ezherli, Ankara.
- Sarioğlu, H. (ed.) (1999). Osmanlıda felsefe, kelam ve tasavvuf ilişkileri *Osmanlı*, I-XII, Ankara.
- Stowasser, B. (1984). "İbn Khaldun'un Tarih Felsefesi: Devletlerin ve Uygarlıkların Yükseliş ve Çöküşleri" Çev. Nermin Abadan Unat, 5 Ocak 1984 tarihinde Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesinde verilen konferans.
- Tanrıkorur, C. (ed.) (1999). Osmanlı musikîsi, *Osmanlı medeniyeti tarihi*, I-II, İstanbul, II, 493-530.
- Toprak, F. (1988). Endülüs şiirine genel bir bakış, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 32, 1-2, Ankara, 157-175.
- Razuk, M. (1997). Hafsiler, *DİA*, İstanbul, cilt 15, s. 125-128.
- Şenol, H. F. (2009) *İbn Haldûn'da tarih ve umran sorunu*, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Wat, M. (1998). *Fî tarih-i İsbanye'l-İslâmiyye*, Terc. M. Rıza el-Mısırî, Beyrut.
- Yetim, M. (1994). *İbn-i Haldûn'un devlet görüşü*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, E. (2006). *İbn-i Haldûn'un iktisadi ve mali düşünceleri*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dumlupınar Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Yiğit, İ. (2004), Memlukler, *DİA*, Ankara, cilt 29. s. 89-96.
- Yiğit, İ. (2006). Nasrîler, *DİA*, İstanbul, cilt 32, s. 421-424.
- Yver, G. (1942). Bicaye, *İA*, İstanbul, cilt 2, s. 597-598.

N. Parlak / EÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, 14-(2), (2012), 131-166

Zettersteen, K. V. (1979). "Şurta", *İA*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, XI, 585.

Extended Summary

Purpose

The aim of this study is to determine the views of İbn-i Haldun on the era in which he lived, who influenced ongoing eras with his valuable thoughts as an author.

Method

As a starting point for this research, his scattered statements and views in Mukaddime about his era were compiled as an ensemble. These analyses were grouped as Education, Social life, Political life, Art and Architecture. Next, other data sources related to same research topics were gathered and compared to those of İbn-i Haldun. Some instructions were, then, given so as to understand deeply the related issue.

Results

As a conclusion, it was seen that the author did not accept the prolongation of educational period but for the educational quality and also he considered education as an art which leads positive improvements in the society. It is possible to reach the targeted point in education only by gaining skills. In Islamic world, the tremendous achievements were gained by this method. However, it is not until 16th century that the success continued. One of the main reasons for this declining is that repetitive methods replaced with pragmatic ones in education in Islamic world. Moreover, continuing wars in Pendulous, rebellion, and blows etc. all these ones caused declining of civilizations, and becoming banal of education, scholars, and educational institutions. On the other hand, it was witnessed that there was a horrible plague epidemic, in that time especially in the mid terms of 16th century in the Mediterranean countries, which caused the death of millions of people. This epidemic also caused many misfortunes in education but also in many fields; that is, many scholars and students passed away direly.

As an inevitable result of social life, human beings constructed so many buildings and cities. It is a targeted point that human beings desired to reach as regards to wellbeing and development. Accordingly, there has been competition between cities. The most crucial aspect as regards to competition is the abundance of population. People must live in ensemble so as to maintain their survival beings. They can, then, get easily what they desire in these big crowded cities. Associately, Egypt and Cairo were the most important regions in 14th century as regards to statements above.

Discussion

With respect to political life issues in Islamic world in 14th century, especially homage culture was transformed so much from its origin in this era. Initially, homage, which means “a promise for obeying” was considered gradually as kissing the hand, foot, and skirt of the king by inclining on the land. We saw in the latter periods that many works were shared by many people charged by the king in this century.

Army and fleets are the most important facts of the policy and the state because the wars were continuing intensely in 14th century. According to İbn-i Haldun,

war is based on the fact that “human’s desire for from each other”. In that century, in his region and many others ones that he knows well, “the war technique array by array” was left. After he learnt that, he stated that Turkish fight by shooting arrows and this was a wonderful war discipline.

Conclusion

One another primordial aspect related to states is the tax discipline. According to Ibn-i Haldun, a state starts to collect more tax from its citizens when it enters a senile period. This continues till to demolishing of the state. Hence, in Africa, a state called in that time as “Cerid”, it had a tyrant state management and it burdened so much taxation to its citizens. This case led it to be collapsed.

On the other hand, art develops in the cities. Abilities develop in time in a society as result of longitudinal repetitions. Accordingly, when art settles in a city, the effects of the art continue for long times even if the state was collapsed. The most visible example of this situation is clearly seen in Andalusia in 14th century. Yet, the art culture, which had developed in the society for centuries, maintains its effects for so long years in spite of its fade-out.

A society constructs its art culture not only by feeding from its inner dynamics but also from many varied factors feeding its art culture. Especially, before a society starts to live there, there have been many societies who had lived there and left their artistic and cultural values which shape the existing one.

* * * *